

La influència de la *Crítica del judici* en l'estètica romàntica

Antoni Marí

ABSTRACT (*The Influence of Critical Consciousness in the Aesthetics of the Romantic Era*)

Critical Consciousness is the intellectual point of departure of post-Kantian idealism in all its antagonistic ramifications. It has decisive influence upon the crystallization of the romantic theme—in aspects related to aesthetics, to the philosophy of Nature and to the theory of cognition as well.

The Kantian «aesthetic idea», that well-known representation of the imagination, inaccessible to determining thought, expressed but never completely exhausted by a work of art, is one of the key concepts of philosophical and literary romanticism. According to this conception of romanticism, art is the expression of the inexpressible, the intuitive cognition of what cannot be understood by pure reason. There is no language at all that might render this transcendental and ideal reality which we experience in the intuition of art. The poetic instance is the manifestation of the spirit, the faculty for aesthetic ideas, free and independent of the determination of Nature, but reconciled with her in artistic creation. The identity of subject and object is given in the works of art the very instant beauty is revealed in the vast infinity of the human spirit.

Si la *Crítica del judici* de Kant ha suscitat una munió d'interpretacions contràries i fins i tot oposades; si no ha merescut l'atenció i la cura que motivaren les dues crítiques anteriors i ha estat considerada com una obra residual respecte de la *Crítica de la raó pura*, és perquè la *Crítica del judici* s'ha estudiat tot fent comparacions metodològiques respecte de les dues altres crítiques, i amb això s'ha demostrat que la *Crítica del judici* reproduïx el mètode de la primera crítica sense que cap de les seves parts es relacioni per cap lligam lògic amb les parts precedents.

Malgrat tots els problemes que suscita la metodologia d'aquesta crítica, malgrat les tensions internes a les quals es veuen subjectes alguns dels conceptes fonamentals del sistema kantian, la *Crítica del judici* fonamentà l'idealisme postkantian en totes les seves ramificacions, múltiples i antagòniques, i inicià la reflexió contemporània sobre les qüestions fonamentals de l'estètica, de la bellesa i de les teories de l'art.

Convenint en aquestes qüestions contradictòries, implícites en la *Crítica del judici*, molts dels conceptes analitzats en aquesta obra esdevindran cabdals per a la cristallització del romanticisme alemany, no tan sols per la seva filosofia de la natura i per la teoria del coneixement, sinó també, i sobretot, per la seva estètica. La qüestió del judici de gust, la subjectivitat de l'experiència estètica, l'anàlisi del sublim, la naturalesa del geni i l'ésser de la poesia són qüestions i temes que, plantejats a la *Crítica del judici*, seran recollits pel romanticisme tot desencadenant en la seva història incipient les reflexions necessàries perquè esdevingui un moviment literari, artístic i filosòfic d'unes conseqüències excepcionals dintre del marc de la cultura europea contemporània.

De les qüestions que planteja la *Crítica del judici*, la que suscita més controvèrsia, la que assenyalava més contradiccions a dins el sistema de Kant i la que alhora tindrà un ressò innegable en el romanticisme és la qüestió de les idees estètiques.

Per Kant l'art és la representació d'idees estètiques i l'artista és aquell home que té la facultat d'exposar idees estètiques. I una idea estètica és aquella representació de la imaginació que incita a pensar molt, sense que cap concepte determinat li sigui adequat; és a dir, que cap *concepte* no li és avinent, i que, per tant, cap llenguatge no la pot expressar del tot ni fer-la comprensible. Per definició, la idea estètica representada en l'obra d'art transcendeix el pensament conceptual; més encara: mitjançant la idea estètica l'obra d'art expressa totes les experiències que no poden ser expressades de cap altra manera possible. Les idees estètiques són representacions de la imaginació, a les quals cap concepte no s'adequa, representacions que, com les idees racionals, tendeixen a ultrapassar els límits de l'experiència, a fer sensibles les idees d'éssers invisibles o a representar els objectes de l'experiència amb una perfecció tal que la natura no ens en pot oferir cap exemple. La facultat que fa possible aquesta representació de les idees estètiques és, segons Kant, la imaginació, definida com a «facultat de conèixer productiva».

«La imaginació (com a facultat de coneixement productiva) és molt poderosa a l'hora de crear una altra natura, per dir-ho així, a partir de la matèria que la natura real li dona. Ens divertim amb la imaginació quan l'experiència ens sembla massa quotidiana. Nosaltres sempre transformem aquesta experiència, és cert, a partir de lleis analògiques, però també a partir de principis que tenen la seva font més amunt, en la raó... Aquí

sentim la nostra llibertat enfront de la llei d'associació, de manera que, malgrat que per aquesta llei la natura ens presta la matèria, aquesta pot ser transformada per nosaltres en qualque cosa que superi la natura.»

Gràcies a la imaginació, font de l'obra d'art, podem superar la natura, transcendir el món empíric on l'enteniment exerceix el seu paper determinant i anar «vers el que es troba més enllà dels límits de l'experiència». D'aquesta manera, l'artista pot fer esdevenir sensible la idea i el món suprasensibles en la realitat de l'obra d'art. Gràcies a la imaginació productiva, l'artista pot expressar allò d'inexpressable que conté la idea de raó. A primera vista la idea de raó és el contrari d'una idea racional. Aquesta és un concepte al qual no s'adequa cap intuïció: aquella, una intuïció a la qual no s'adequa cap concepte. La idea estètica és semblant a la idea racional en tant que totes dues tendeixen envers alguna cosa que es troba més enllà dels límits de l'experiència, la qual cosa provoca, a partir d'una representació, una diversitat de pensaments per a la qual cap concepte no és adequat. La *idea estètica* representa sensiblement idees racionals, no pas directament, sinó per mitjà d'atributs estètics (representacions que, sense poder representar directament les coses que refusen tota representació, hi fan pensar). «La idea estètica és una representació *inexposable* de la imaginació, i la idea racional és un concepte *indemonstrable* de la raó.» La idea estètica és clarament la mateixa cosa que la idea racional: expressa allò que hi ha d'inexpressable en aquesta.

L'artista, per a Kant, expressa *sensiblement*, mitjançant les idees estètiques, l'objecte que les idees de raó no poden representar. L'obra d'art és, doncs, l'expressió sensible del suprasensible. I, de totes les arts, la poesia és l'art que assoleix un valor estètic més gran, perquè «engrandeix l'ànima, dóna llibertat a la imaginació i, dins els límits d'un concepte determinat, entre la diversitat il·limitada de les formes possibles que hi concorden, ofereix aquella que lliga l'exposició d'aquest concepte amb una abundor de pensaments per a la qual cap expressió verbal no és perfectament adequada, i així s'eleva estèticament a les idees. La poesia dóna forces a l'ànima, li fa sentir la seva facultat lliure, espontània, independent de la determinació de la natura, de contemplar-la i de jutjar-la des de punts de vista que ella mateixa no ofereix en l'experiència, ni per als sentits, ni per a l'enteniment, i, d'aquesta manera, en fa ús en profit del suprasensible i, per dir-ho així, com a esquema del suprasensible».

L'obra d'art és, doncs, la representació formal i sensible d'una experiència que utrapassa els límits del que és sensible; i malgrat que la natura ofereix la matèria per a l'expressió, aquesta matèria és treballada de manera que supera la natura de la qual prové, i esdevé símbol d'una realitat suprasensible que es manifesta en aquesta segona naturalesa que ha estat creada per l'artista.

L'art i la poesia son, per als artistes romàntics, expressió de l'inexpres-

sable, anomenament del que no es pot anomenar, comprensió del que és incompreensible, coneixement del que es resisteix a ésser conegut, matèria sensible d'una realitat suprasensible, manifestació finita de l'infinit. El poeta, l'artista romàntic, cerca el fons vertader de tota cosa certa, la seva essència última; cerca la forma sensible del pensament, d'aquell pensament que és fonament de tots els pensaments; aquella veritat absoluta i total que, per profunda, és universal a tots els homes. Per a l'artista romàntic, a la realitat de l'art (la de l'artista i la de l'objecte de l'art) no li cal l'experiència immediata, ans treu la matèria del seu art de la pura raó i de la imaginació productiva i transcendental. I en això l'artista romàntic, almenys en les seves teories, ultrapassa Kant, per al qual l'obra d'art és producte de la trobada feliç entre l'enteniment i la imaginació. Però Kant, que ha estat sempre tan precís a l'hora d'emprar els conceptes, aquí no especifica de cap manera la naturalesa d'aquesta imaginació; no especifica pas si aquesta imaginació és la imaginació sensible o la imaginació transcendental. La diferència entre ambdues imaginacions és, sobretot, que la segona és una imaginació lliure i productiva, però això no vol dir que pugui crear del no-res; per més potent que sigui la capacitat creadora de la imaginació productiva, aquesta sempre crea a partir de la matèria donada per l'experiència. I és que la imaginació transcendental, que «imagina» i «idea» més enllà i sense necessitat de la percepció, per a Kant no forneix dades al coneixement; en canvi, per als artistes romàntics i per als poetes idealistes, aquesta imaginació, independent de l'experiència, mostra a l'home la constitució originària de la seva essència: «arrelada» en la imaginació transcendental, que és el *desconegut*. El que és desconegut no és allò de què no sabem absolutament res: és allò que no és conegut o deduït de l'experiència empírica. Aquesta essència de l'home *desconeguda*, perquè no es pot percebre en la realitat empírica, encara és en nosaltres com a memòria remota, com allò que roman en nosaltres i que mai no ha estat anomenat per cap llenguatge, perquè cap llenguatge mai no ho ha pogut expressar, ja que el llenguatge convencionalment lògic és inadequat per expressar la natura d'aquest desconegut.

Rainer Maria Rilke ho expressa d'aquesta manera. «Si ens fos possible mirar més enllà del que pot abastar el nostre saber, fins i tot passant per sobre dels nostres pressentiments, potser suportariem llavors les nostres tristesses amb més gran confiança que el nostre goig. Ja que elles són els moments en què ha entrat qualche cosa nova en nosaltres, quelcom de desconegut. Els nostres sentits emmudeixen en tímid cohibiment, tot el que hi ha en nosaltres retrocedeix, sorgeix un silenci, i el que és nou, que ningú no coneix, s'alça i calla... El que és nou en nosaltres, el que ha sobrevingut, ha entrat en el nostre cor, ha penetrat en la seva estança més íntima, i tampoc no és allí, ja. I no percebem quina cosa era. Se'ns podria fer creure que no ha ocorregut res i, malgrat tot, ens hem transformat,

com es transforma una casa en la qual ha entrat un hoste. No podem dir qui ha arribat, potser no ho sabrem mai, però hi ha molts símptomes que expressen que l'esdevenidor ha entrat en nosaltres, per transformar-se en nosaltres, molt abans que s'acompleixi. L'instant, aparentment sense esdeveniments i immòbil, en el qual ens penetra el nostre futur, és molt més pròxim a la vida que aquests altres moments sorollosos i casuais que succeeixen com venint des de fora: llavors ocorre, certament, que sentim vertigen, ja que tots els punts en els quals solia descansar el nostre esguard, ens els han arrabassat; no hi ha llavors cap cosa a prop, i tot el que és llunyà és infinitament llunyà. Hem d'acceptar la nostra existència en tot el seu abast: tot, fins el que és inaudit, hi ha de ser possible. Això és en el fons l'única valentia que se'ns exigeix: ésser valents per al més estrany, sorprenent i inexplicable que ens pugui esdevenir.»

Quan això ocorre, quan el que és desconegut es manifesta i se'n sent, indefugiblement, la presència; i quan aquesta presència ens mostra l'autèntica dimensió de la realitat, apareixent la realitat que s'oferia als sentits com a mera aparença, cap llenguatge no s'adequa a aquesta realitat ni cap llenguatge no pot expressar-la en la seva naturalesa essencial. És llavors quan l'artista romàntic es malfia del llenguatge, tot i que sap que és en el llenguatge on es guarda l'essència original de la poesia. No és pas la llengua quotidiana, reclosa en la seva pròpia instrumentalització i utilitat, la que assoleix el fet poètic. No ho pot fer el llenguatge reduït a la seva funció lògica d'eina d'expressió i comunicació d'un pensament constituït abans d'ell i sense el seu concurs; només pot assolir la missió eminentment poètica aquell dir del llenguatge per mitjà del qual es revela a l'home l'autèntica comprensió de l'ésser.

«Per les paraules», diu Wackenroder, «nosaltres regnem per sobre tota la terra; per les paraules guanyem, sense esforç, tots els tresors de la terra. Només l'invisible que plana per sobre nostre no pot davallar a la nostra ànima per la sola invocació de les paraules. Però conec dues llengües meravelloses, amb les quals el Creador ha donat a l'home la capacitat de copsar i de comprendre les coses celests en tota la seva potència, de comprendre-les en els límits concedits a les criatures mortals. Aquestes dues llengües arriben a la nostra ànima per un camí totalment diferent del de les paraules; posen en moviment tot el nostre ésser de manera que penetren dins cada nervi i dins cada gota de sang. Aquestes dues llengües són l'art i la natura. L'art és una llengua d'una espècie altra que la de la natura, malgrat que també aquesta exercita una potència meravellosa sobre el cor de l'home, obtinguda per camins igualment obscurs i misteriosos. L'art parla mitjançant figures humanes i se serveix d'una escriptura de jeroglífics, els signes dels quals nosaltres comprenem i coneixem segons l'aparença externa; però aquesta fon el que és espiritual i suprasensible en formes sensibles, i d'una manera tan commovedora i

meravellosa que un altre cop el nostre ésser, i tot allò que hi ha en nosaltres, és posat en moviment i colpit fins als fonaments... Aquestes llengües meravelloses, les forces de les quals us faig saber, commouen els nostres sentits i el nostre esperit; o més ben dit, semblen fondre en una de sola —no sé expressar-me d'altra manera— totes les parts del nostre (per a nosaltres incomprendible) ésser en un nou i únic òrgan, el qual ateny i comprèn, per mitjà d'aquests dos camins, els miracles celests.»

La ingenuïtat de Wackenroder s'adiu amb aquesta innocent descripció de la naturalesa de l'art i la poesia, i posa de manifest l'extrema contradicció del llenguatge que diu i no diu el que vol dir, que no s'avé a esdevenir símbol del que es vol dir, que ha d'apel·lar a la convenció de dir «no sé expressar-me d'altra manera» perquè el que vol dir no es pot dir sinó en la forma de la poesia; aquella expressió que és llenguatge però que transcendeix el llenguatge, que diu més del que diu tot dient-ho com ho diu. Perquè la poesia és anomenament, però també esdeveniment, i successió i acompliment; no esgota el seu sentit, però tampoc no esborra el perfil de les paraules que assoleixen el sentit. És així com la poesia apareix com a contradicció instal·lada en el bell cor del llenguatge, que mena a ultrapassar-lo i a negar-lo tot recolzant-s'hi. I aquesta qüestió és encertadament reconeguda per Kant i explicitada en aquestes termes: «La poesia engrandeix l'ànima, dóna llibertat a la imaginació, i, dins els límits d'un concepte determinat, entre la il·limitada diversitat de les possibles formes que hi concorden, ofereix aquella que lliga l'exposició d'aquest concepte amb una abundor de pensaments a la qual cap expressió verbal no és perfectament adequada, i, així, s'eleva estèticament a les idees.» Ni les idees de raó, ni les idees estètiques no forneixen dades al pensament, ni, a l'enteniment, no li ofereixen cap certesa; emperò generen una abundor de pensaments, una infinitud de sentits, de sentits possibles, no realitzats, però pressentits com a realitzables; per això la poesia engrandeix l'ànima, per això dóna llibertat a la imaginació, perquè deixa entreveure la infinitud de possibilitats ideals que esperen el moment propici de la seva realització, del seu desplegament i de la seva instauració definitiva en el món real, objectiu i històric.

Les idees estètiques no poden oferir dades al coneixement perquè anomenen una realitat humana no assolida, una realitat ideal on l'ésser de l'home s'acompleix en ell mateix. Ideal inassolible, però no impensable, pensat sobre la forma infinita de l'art perquè cada home des de la seva subjectivitat pugui reconèixer allò d'ell mateix que vol transcendir els límits del seu món, que són els límits del seu llenguatge. Per això continua dient Kant: «La poesia dóna forces a l'ànima, li fa sentir la seva facultat lliure, espontània, independent de la determinació de la natura, de contemplar-la i de jutjar-la des de punts de vista que ella mateixa no ofereix en l'experiència, ni per als sentits, ni per a l'enteniment, i, d'aquesta

manera, en fa ús en profit del suprasensible i, per dir-ho així, com a esquema del suprasensible.»

La poesia dóna forces a l'ànima. La poesia, que és expressió d'idees estètiques, enforteix l'ànima (*Geist*), que és la facultat d'exposició d'idees estètiques, i aquesta facultat se sent alliberada i independent de la determinació de la natura, de tal manera que pot contemplar-la, des de la poesia, com a aliena a la seva realitat actual, que és la realitat que li ha estat oferta per la poesia, i que és la realitat de la poesia. Una realitat que s'ha desvetllat, que ha desvetllat l'ésser de l'home en tota la seva infinitud i en la seva indeterminació, indeterminació temporal de la pròpia existència perquè cap cosa real no és percebuda fora d'ell. En aquest espai i en aquest temps creat per la poesia, s'actualitza l'ideal, que ja no és només en el pensament, sinó actualitzat, realitzat en l'instant poètic, instant on el suprasensible es manifesta en la seva determinació sensible i en la seva indeterminació conceptual. Perquè a aquesta manifestació sensible del suprasensible, cap concepte de l'enteniment no s'hi adequa. Aquesta expressió sensible del suprasensible es fonamenta, emperò, sobre un concepte que li dóna validesa universal, no pas un concepte determinat de l'enteniment, sinó un concepte indeterminat, el «concepte racional del suprasensible, principi de l'objecte (i també del subjecte que jutja) en tant que objecte sensible». «Aquest concepte racional del suprasensible, que és alhora principi de l'objecte i del subjecte, Kant l'anomena «el substrat suprasensible dels fenòmens», i també «el substrat suprasensible de la humanitat» i el «punt de concentració de totes les nostres facultats a priori». Hi ha implícita una identificació entre el concepte racional i indeterminat del suprasensible exposat en l'obra d'art, gràcies a les idees estètiques, i la nostra facultat indeterminada del suprasensible. Dient-ho d'una altra manera, hi ha una identitat entre l'objecte i el subjecte, una identitat entre l'obra d'art i el receptor d'aquesta obra d'art. Aquesta identitat és la revelació de la bellesa, ja que el fi suprem que l'intelligible ha fixat per a la nostra naturalesa és la concordança del suprasensible amb totes les nostres facultats de coneixement. És, doncs, l'intelligible el que el gust percep, i la bellesa és la revelació i l'aparició d'un fons, ocult i amagat fins ara, que desvetlla l'ànima i s'hi confon. La bellesa, percebuda i viscuda com aquesta identitat del suprasensible i la nostra facultat indeterminada del suprasensible, testifica la unitat de la natura, però aquesta unitat és un pur enigma, només podem constatar-la, però no en podem saber la font, ja que és oculta i amagada al nostre enteniment, i no podem conèixer-la perquè n'ultrapassa els límits, ja que ha estat desvetllada per la idea estètica. La bellesa és, doncs, la idea de raó mostrant-se a la intuïció.

Recollint l'herència kantiana i desenvolupant el que és apuntat i assenyalat a la *Crítica del judici*, els romàntics —i penso en Hölderlin, Schel-

ling, Hegel, Novalis i Friedrich Schlegel— s'endinsaren en aquesta reflexió sobre la identitat del suprasensible que es manifesta en la recepció de la bellesa artística. És des d'aquí, des de les qüestions que planteja el concepte d'idea estètica, que els romàntics podran afirmar i voldran demostrar que l'art és expressió de l'inexpressable, anomenament del que no es pot anomenar, comprensió del que és incompreensible, coneixement del que es resisteix a ésser conegut, matèria sensible d'una realitat suprasensible i manifestació finita de l'infinit. L'estètica romàntica pretén anullar tota contradicció i reposar en la unitat absoluta que només pot ésser desvetllada per l'experiència estètica i en l'experiència estètica, aquella experiència on es palesa el suprasensible que dorm expectant en nosaltres esperant el seu desvetllament.

Apèndix: Camí de l'alba

Ara veig, encara amb més claredat, el perill: la llengua de la nostra conversa destrueix continuament la possibilitat de dir allò de què parlem.

MARTIN HEIDEGGER

Presència del no-res que ha esdevingut llenguatge, el poema obre un camí que, tot venint del no-res, hi mena; allí on tota cosa reposa en el fonament del seu no-ésser. Oblit de la història, memòria de l'esdevenidor, el poema neix com a oblit de l'ésser; en un oblit d'aquella paraula que vol, temerosa, encerclar l'ésser, retenir-lo entre la xarxa, els filats del discurs i del verb.

El poema sorgeix d'un enfonament del jo, en el naufragi d'aquell llenguatge que constitueix l'afirmació del jo i de la seva diferència. El poema sorgeix de la cristallització d'un llenguatge que cap subjecte no sosté —que no és propietat ni constitució de cap jo i que reposa, quiet, des d'abans de sorgir la parla. Un llenguatge indeterminat, com és indeterminat allò que anomena.

Tot poeta anomena un sol poema. Cerca la presència de la veritat en un mateix i únic poema. Però el poeta, de veritat, no en cerca cap: la troba, la reconeix, la comprèn i s'hi atarda. Vol viure-hi, i és dins el poema on habita aquesta veritat; veritat fragmentària, però que es percep, en la plenitud del seu sentit, en el lleu tremolor del poema. Lleugeresa que passa com un vol però que es deté, mòbil, en la infinitud de la seva expressió i del seu anomenament.

És veritat el que desvetlla el poema. Veritat sense nom que s'oculta entre el teixit —el sentit— de les paraules. Paraules que moren —o són mortes— dins del laberint de la significació, dins el bosc indestriable de l'expressió i del sentit, i que, tot mostrant la minúscula veritat del poema, l'obscurixen i l'enfosqueixen, perquè aquesta veritat tem la llum del sentit, que tot ho determina.

La veritat del poema se sent i es percep en tota la seva presència paradoxal, en la seva extensió inescrutable, en la seva obertura a l'expressivitat, que transcendeix la mateixa paraula que la sosté. El poema eixampla l'horitzó del sentit que la paraula reduïa. La infinitud del poema reposa en la finitud, en la limitació de la paraula que és l'origen del poema.

La paraula poètica expandeix els confins del silenci, n'eixampla els dominis; fa saber allò que ens pervé des de l'origen tot esperant ser desvetllat i que, de tan proper, és secret i rebutja tota mediació. Com la cosa que anomena, la paraula poètica és una paraula no dita, no pronunciada. És paraula secreta que en un instant refulgeix enmig de la foscor, i que es cobreix tot seguit confonent-se, entre la perceptible immediatesa, amb l'evidència quotidiana on cada cosa té el seu nom i es replega en el seu nom.

Paraula secreta que, lluny del poema, no ha dit mai el que diu ni ho podrà dir mai, reclosa i restringida en un saber que creu que no té límits. La paraula del poema sap dels límits, i és des d'aquest saber des d'on assoleix la infinitud del

sentit i la infinitud del no-res. Un no-res curull d'absència, un buit del sentit on es posa, en un instant, la comprensió del camí de l'ésser.

Jo pujaré, sense replans d'espera
cap al camí de l'alba fugissera
pel tros d'escala que no mena enlloc.

Camí que s'obre com s'obre la paraula secreta, el secret que mena al no-res, a l'abisme del sentit que és el sentit de l'ésser que s'oculta entre la paraula refulgent del poema, que diu i calla allò que hem entrevist fa tant temps i que cerquem sense saber què és i quin nom té. Perquè no té nom i tots els noms li escauen. I és pel nom que es mostra i que s'oculta, que ens fa present allò que és presentit entre dos foscants, allò reclus que en un instant de llum s'ha deixat veure.

El poema és aquest instant de llum. Com una claredat fugaç que mostrés els plecs, les fissures, la negror de l'ésser que es revela en el llenguatge i que ens revela a nosaltres, que diu el nostre nom i ens diu. I per ell i per la seva negror, pel buit que ens obre, pel que no és, podem saber què és.

Que és ocult i fosc, que és esdeveniment, i successió, i compliment. I aquí, en el poema, per la paraula del poema, ell es desplega i es recull en l'interstici del temps que ja no és trànsit, sinó assoliment. Presència com d'una eternitat que passa per nosaltres mostrant-nos el que fòrem i el que som, i el que hem de tornar a ésser, que és el que som quan som en la paraula: la paraula del poema que ens ha dit a nosaltres en allò que ens fa ser el que som.

Sóc, si sóc, el meu cant, la paraula que dic, la paraula que em diu, que fa renéixer en mi el que de mi desconec. El que de mi és de tothom i el que a tothom anomena. La paraula que es guarda en el més pregon secret del nostre ésser. Allí on roman allò de mi que no coneix el temps, i no pertany a l'òscur destí de les coses. Allò de mi que planeja, sol, indeterminat i únic, per sobre la carena del sentit i dels mots.

Allò de mi alt, invulnerable i lliure, desposseït de tot i en tot assadollat, perquè cap cosa no l'empeny. Allò de mi que sap però que cap paraula no diu. Que no coneix cap ordre ni cap sintaxi. Que roman expectant, esperant el temps que li obrirà l'espai on podrà sostenir el seu nom i el nom vertader de tota cosa certa; i on s'acomplirà en els mots que el silenci desvetlla i es comprendrà, i sabrà d'ell mateix i del món.